

Rezumat teză de doctorat

Doctorand: Ștefan Lipan Daniel

La nivel european, Regiunea Centrală și de Est, cu toate cele 22 de țări care o compun, are cel mai mare număr de copii instituționalizați din lume. Mai precis, aproximativ 626.000 (Unicef, 2010). Practica instituționalizării este încă una foarte comună între aceste țări. Copiii care se afla în această situație poartă adesea stigmatul termenului de "abandon".

România a avut o istorie foarte "delicată" în ceea ce privește îngrijirea copiilor abandonati. În decembrie 1989, numărul estimat de copii care trăia în diferite instituții de stat era de aproximativ 170.000. După ridicarea valului care a "orbit" occidentul timp de o jumătate de secol, România a primit o vizibilitate internațională consistentă, prin intermediul unei multitudini de organizații ce au venit să filmeze, să documenteze și să salveze copiii abandonati. "Îngrozitor", "inuman" și "scandalos" erau doar câteva din cuvintele folosite pentru a descrie situația pe care au întâmpinat-o.

Corpurile copiilor și ale femeilor au fost supraexpuse de către mass-media străină ca victime ale comunismului, ca fiind purtătoare de traume, încorporând astfel o imagine particulară a identității postcomuniste. Cu toate acestea, în următoarele luni după căderea regimului, femeile au ocupat un loc secundar, dar unul de mare importanță. Ele au fost portretizate ca incapabile să îngrijească copiii lor, lăsându-i pe aceștia într-o situație fără speranță. Femeile mame sunt primele figuri care sunt acuzate de imoralitate, de o lipsă de umanitate.

Cea de-a doua figura descrisă ca fiind imorală este cea a îngrijitorilor din orfelinate. Borcila (2015) menționează un articol de presă de la începutul anilor '90 care subliniază brutalitatea, cruzimea și imoralitatea personalului, care nu se ocupa decât de hrănirea lor zilnică și care fură sau nu folosesc ajutoarele venite din occident.

Într-o perioadă scurtă de timp, imoralitatea femeilor și a personalului este legată de imoralitatea guvernului care nu este capabil să facă față situației. Îngrijirea copiilor abandonati devine o boală morală a întregii națiuni, care nu dorește și nu poate rezolva situația.

În următorii ani după revoluția română, orfanii și soarta lor au devenit o prezență constantă în domeniul public, fie la nivel internațional, fie la nivel național. De exemplu, una dintre aspectele cheie pentru acceptarea României în Uniunea Europeană a fost situația orfanilor și a instituțiilor de mari dimensiuni în care erau îngrijiți. Raportul de evaluare pentru statele care voiau să adere la Uniunea Europeană din 1999 prevede că "admiterea este condiționată de mai multe evoluții, printre care îmbunătățirea situației copiilor instituționalizați" (Arvatu 2004). Copiii abandonati au devenit un obiect politic de negociere, o moneda de schimb. Pe de o parte, Statele Unite au condiționat aderarea României la NATO prin solicitarea permisiunii adopțiilor internaționale, iar pe de altă parte, Uniunea Europeană a condiționat admiterea României în UE prin solicitarea interzicerii adopției internaționale și a rezolvării problemelor copiilor abandonati. (Denéchère și Scutaru 2010).

Ajungând mai aproape de ziua de azi, vedem că România a fost martoră a unei restructurări generale a serviciilor sociale și, în special, a celor de îngrijire copilului. Acest lucru a fost realizat prin adoptarea de strategii precum descentralizarea și dezinstituționalizarea, urmată de reglementarea bazată pe aplicarea de standarde de calitate și licențiere (Negoita, 2010).

Cu toate acestea, dacă ne uităm la statisticile oficiale furnizate de Autoritatea Națională pentru Protecția Drepturilor Copilului și Adopție, numărul de copii abandonati este aproape același în 2016 ca în 2002¹. De asemenea, dacă privim numărul total de copii din România, în 2016 sunt 2 milioane de copii mai puțin decât în 2002². Așadar, privit în acest context, procentul copiilor dependenți de sistem a crescut de fapt.

În plus, o scurtă trecere în revista a discursului public contemporan despre această problemă ne prezintă o situație interesantă. Același discurs despre soarta groaznică a acestor

¹ Pentru statistici detaliate: <http://www.copii.ro/statistici/>.

² Într-un comunicat de presă din 2016, Institutul Național de Statistică menționează că numărul total al persoanelor cu vârste cuprinse între 0 și 18 ani este de aproximativ 4 milioane. Dacă ne uităm la statisticile din 2002 oferite de Autoritatea Națională pentru Protecția Drepturilor Copilului și Adopție, numărul total de copii raportat a fost de 6 milioane. Pentru mai multe detalii:

http://www.insse.ro/cms/sites/default/files/com_presa/com_pdf/1iunie_ziua_copilului_2016.pdf
<http://www.copii.ro/statistici/>

copii și incapacitatea statului de a avea grijă de ei se repetă în fiecare an: "Pierduți în sistem. Orfanii: bătaia de joc a tuturor guvernelor din România"³ (extras din articol de ziar).

Românii și-au pierdut moralitatea, chiar și umanitatea, iar copiii au devenit un obiect al salvării și eroismului occidental. Vorbind despre îngrijirea copilului, un articol publicat în The Guardian la începutul anilor '90 constata că românii trebuie să-și revizuiască comportamentul în ceea ce privește îngrijirea copiilor lor (Lennon, 1991). Romanii aveau nevoie să re-învețe cum să fie morali.

Această teză este o explorare a acestui proces de moralizare pe care societatea românească a trebuit să îl dezvolte după căderea comunismului. Teza are trei piloni principali care reprezintă puncte de plecare pentru o analiză mai amănunțită a fenomenului.

Astfel, primul punct de plecare este sectorul ONG care gravitează în jurul sistemului de protecție a copilului, persoanele care dau în acte de compasiune și modul în care își construiesc identitatea în relația cu copiii instituționalizați. Această secțiune descrie modul în care îngrijirea pentru alții (Das 2010), în acest caz, îngrijirea copiilor instituționalizați, devine una dintre căile prin care persoanele din clasa mijlocie se definesc ca 'mijlocul moral al societății'. Aici urmăresc modul în care, printr-o anumită turnură estetică, mai precis prin folosirea termenului de "oameni frumoși", clasa de mijloc devine o categorie morală, care a încorporat ideea că bunăstarea lor și cea a altora este ceva pentru care ei, și nu statul, sunt responsabili (Larner 2000). Mai mult, această retorică a moralității normalizează privilegiul de clasă mijlocie (Liechty 2003) și stabilește clasa de mijloc ca sursă legitimă de moralitate în societate.

Abordez această problemă începând cu o discuție teoretică despre clasă și clasa de mijloc din România. Ca în majoritatea fostelor țări comuniste din Europa de Est (Saar, E. & Helemäe, J. 2015; Crowley, S., 2015; Ost 2015; Gagy & Éber 2015; Anton & Stanojević 2015), 'clasa' a fost văzută ca discursul 'dușmanului', o categorie care amintea de 'vechiul' regim, neadecvat pentru cel nou și modern (Ost 2015a). Cu toate acestea, tema clasei de mijloc a fost mult mai vizibilă în sfera publică. Ca și în alte țări din Europa de Est (Crowley 2015; Saar & Helemäe 2015; Ost 2015b; Boyadjieva & Kabakchieva 2015; Drahokoupil 2015; Fabo 2015), clasa de mijloc a fost

³ Sursa:

<https://www.antena3.ro/actualitate/in-premiera-pierduti-in-sistem-orfanii-bataia-de-joc-a-tuturor-guvernelor-din-romania-248782.html>

glorificată (Chelcea & Druta 2016; Eyal, Szelényi și Townsley 1998) ca fiind clasa care va salva societatea, clasa care se desprinde de trecutul comunist și este vehiculul democrației și al modernității (Vasile 2008). Aici discut mai amănunțit dificultatea de conceptualizare a "clasei de mijloc" din România, o dificultate abordată și în alte studii antropologice ale clasei de mijloc din întreaga lume (Donner 2017). În acest context conceptual vag, arăt cum clasa de mijloc este mai mult o categorie aspirațională. De asemenea, avansează ideea că actele de caritate sau implicarea în acte de compasiune - un fenomen atribuit clasei mijlocii globale (Heiman et al., 2012) - sunt o cale fructuoasă în înțelegerea practicilor de clasă mijlocie și a clasei de mijloc ca o categorie morală.

Plecând de aici, mă aplec asupra problemei compasiunii și discut de ce nu este nimic simplu în ceea ce privește compasiunea, în afară de dorința de a fi luată ca o simplă și reală expresie a atașamentului și recunoașterii umane" (Berlant 2004).

Pornind de la exemple din cercetarea de teren și interviuri, abordez problemele legate de estetica donațiilor și a îngrijirii, de strângerea de fonduri și de programele dezvoltate pentru copiii instituționalizați. De asemenea, în această ultimă parte a capitolului, mă uit la practica extracurricularilor și arăt cum idealurile clasei de mijloc legate de educație se regăsesc în modul în care este concepută îngrijirea copiilor instituționalizați.

Al doilea pilon al acestei lucrări muta punctul de interes către sistemul în sine și persoanele care lucrează în fiecare zi ca îngrijitori în apartamente de tip familial din București. Printr-o amplă cercetare pe teren într-unul din apartamentele de tip familial, dar și în cadrul unui ONG care lucrează cu copii instituționalizați, am încercat să arăt cum este percepută munca de îngrijire de către personal și ce probleme etice apar în procesul de îngrijire. Pornind de la viziunea lui Foucault (1990 [1984]) asupra moralității, discut despre modul în care sistemul de protecție a copilului impune în mod explicit un set de reguli morale, ce este bine și cum trebuie făcută îngrijirea, în timp ce personalul devine principalul obiect al acestor reguli. Sistemul pune în aplicare aceste reguli prin supravegherea constantă și prin penalizări. Acestea din urmă iau adesea forma unor judecăți morale adresate persoanelor în mod individual. Pe parcursul cercetării am urmărit în special modul în care persoanele angajate în apartamente percep și își

desfășoară activitatea, modul în care aceștia percep copiii aflați în îngrijirea lor, și practica cursurilor de formare la care participa personalul în mod constant.

Prin aceste aspecte, susțin că persoanele angajate în apartamente de tip familial, pe lângă faptul că au o multitudine de sarcini de făcut, inclusiv munca fizică și emoțională, se angajează într-o muncă etică extinsă și consumatoare. Ele se confruntă zilnic cu situații de tensiune morală (moral breakdown) (Zygon 2008), când trebuie să iasă din habitusul lor moral uzual și să facă o ajustări de natură etică pe propria persoana (Foucault 1990 [1984]). Asta înseamnă modificări la nivelul modului de a fi, punerea de întrebări morale cum ar fi: ce ar trebui să fac în această situație, care este cea mai bună acțiune care trebuie urmată, vor beneficia sau nu copiii, voi fi judecat sau nu?

Cea de-a treia cale urmată în această teză muta din nou atenția de la cei care lucrează în jurul copiilor (ONG-urile și persoane din clasa de mijloc), de la cei care lucrează zilnic cu copiii (personalul), către cei care efectuează cercetări științifice de natura socială cu și despre copii. Acest capitol este structurat ca o colecție selectivă de practici de cercetare și reflecții din lucrările noastre⁴ de teren care implică copiii din București și familiile lor, între 2012 și 2017. Aici am folosit date colectate prin diferite metode și instrumente: interviuri semi-structurate și aprofundate cu copii, părinți, profesori și terapeuți; materiale produse și colectate de la copii - jurnale de rutină săptămânală, fotografii și desene operaționalizate; observare directă și participativă în contexte variind de la instituții de învățământ, instituții de stat de îngrijire, la case particulare, terenuri de joacă și tabere de educare la domiciliu; analiza conținutului pornind de la date colectate de la forumuri și grupuri online care discută teme legate de familie, educație și copilărie. Problemele discutate în aceasta secțiune includ: accesul și consimțământul copiilor, confidențialitatea și intimitatea, conexiunea și comunicarea cu copiii în procesul de cercetare.

De asemenea, în acest capitol, arat cum liniile metodologice și etice legate de copii lipsesc din legislația românească, dar și faptul că cercetarea științifică socială realizată până acum cu copiii din România, cu puține excepții (Iluț: 2016, Cojocaru: 2013), a neglijat particularitățile cercetării cu și despre copii.

⁴ Acest capitol a fost scris în colaborare cu colegul meu, Alin Savu, care este, de asemenea, doctorand, și și-a concentrat cercetarea asupra copiilor.

Firul care leagă toate aceste perspective una de cealaltă îl reprezintă construirea de identități morale, construirea moralității în România contemporană. La baza acestuia se afla ideea lui Lambek (2010) conform căreia ființele umane nu pot evita să fie subiecți ai eticii, nu pot evita să vorbească și să acționeze fără consecințe etice, nu pot evita să-și evalueze propriile acțiuni precum și cele ale altora din punct de vedere etic, nu pot evita să admită și să refuze să admită, nu pot evita să îngrijească sau să aibă grija, toate acestea în timp ce sunt conștiente de eșecul nostru de a face aceste lucruri într-un mod consistent. Ca specie, având în vedere conștiința noastră, socializarea și sociabilitatea noastră și folosirea limbajului nostru, suntem fundamental etici.

Structura tezei urmează cele trei puncte principale descrise mai sus, care sunt precedate de un capitol referitor la metodele de cercetare utilizate în cadrul cercetării. În ceea ce privește acesta din urmă, principalul instrument metodologic utilizat a fost observația participativă. Cu toate acestea, în cazul meu particular, modul "clasic" de a face etnografie, mai exact petrecerea unei perioade timp îndelungate cu oamenii implicați, a fost inaccesibil. Acest lucru se datorează faptului că instituția și reprezentanții săi au fost destul de suspicioși față de activitatea mea și despre ceea ce voi face cu datele adunate. Au trecut multe luni până să obțin aprobarea din partea uneia dintre instituțiile DGASPC ale unui sector din București pentru a participa la activitățile zilnice ale copiilor și ale personalului care lucrează în apartamente de tip familial. Acest lucru a fost posibil în special datorită afilierii mele cu unul dintre ONG-urile care implementează diferite proiecte cu copii instituționalizați. Prin urmare, am beneficiat de o relație de încredere deja stabilită între acest ONG și autorități. Am primit permisiunea de a vizita unul dintre apartamente în mod regulat pentru a ajuta copiii cu temele lor sau cu orice alt tip de îndrumare. Așadar, timp de aproximativ 10 luni, am vizitat acest apartament de două ori pe săptămână și am petrecut aproximativ 2 până la 6 ore în prezența personalului și a copiilor.

Cu toate acestea, timpul petrecut acolo a fost unul destul de limitat, așa că am recurs la alte metode pentru a completa și aprofunda datele colectate. Acestea au inclus analiza documentelor, interviuri semi-structurate și focus-grupuri.